

Редколегія та авторський колектив збірника
щиро вітають шановну
Маргариту Василівну ЗНАМЕНСЬКУ
з ювілеєм

СЛОВО ПРО НАШИХ ЮВІЛЯРІВ

Наталія Кривець

НАУКОВЕЦЬ І ГРОМАДСЬКА ДІЯЧКА МАРГАРИТА ЗНАМЕНСЬКА

У жовтні 2010 року відомий український історик-славист, художниця Маргарита Василівна Знаменська відзначає свій ювілей.

Народилася М.В. Знаменська 30 жовтня 1935 р. в м. Коростені Житомирської області. Батько – Василь Васильович був офіцером, мати – Тетяна Хомівна Романюк – інженером-будівельником. Життєвий і творчий шлях Маргарити Василівни багато в чому схожий із долею її ровесників, які народились у скрутні передвоєнні роки. 1943 року вона стала першокласницею середньої школи у м. Йошкар-Олі Марійської РСР, куди була евакуйована сім'я. Відразу після визволення Києва від фашистських загарбників, у 1944-1945 рр. продовжувала навчання в середній школі № 94 м. Києва, 1946-1947 рр. через службу батька в Радянській Армії – у школі Східної Німеччини та у 1947-1948 рр. на Далекому Сході. 1949 року знову продовжила навчання у школі № 94 м. Києва, яку з успіхом закінчила 1953 року. Саме в цій школі завдяки непересічній учительці історії, директору Т.Ф. Клименюк і зародився в Маргарити інтерес до історії – і вже не було сумніву де навчатися далі. Після закінчення школи здійснилася її мрія – вона стала студенткою історичного факультету Московського державного університету ім. М.В. Ломоносова (кафедра історії південних і західних слов'ян), який успішно закінчила 1958 року. Навчання улюбленої професії в університеті давалося легко.

Ще у студентські роки під впливом своїх викладачів і наставників, відомих учених академіка Б.О. Рибакіна (він був керівником її курсової роботи «Ремесло Київської Русі»), докторів історичних наук С.О. Нікітіна, В.Г. Карасьова, І.О. Частухіна, викладача сербо-хорватської мови І.І. Толстого (онук Л.М. Толстого) Маргарита Василівна захопилася вивченням історичних процесів у житті слов'янських народів, зокрема Болгарії, Югославії.

Повернувшись до Києва, почала працювати в Українському Товаристві дружби і культурного зв'язку із зарубіжними країнами, обіймаючи посаду старшого референта по Болгарії, Югославії та Румунії, була обрана першим Відповідальним секретарем Українського відділення Товариства радянсько-болгарської дружби (1958-1965 рр.). Мабуть, саме обіймаючи ці відпо-

відальні посади, сповна розкрилися й утвердилися притаманні ювілярці неабиякі організаторські здібності й уміння працювати з людьми, невимушеність у спілкуванні, готовність брати на себе вирішення важливих справ.

Починаючи з 1965 р., упродовж понад трьох десятиліть наукова діяльність М.В. Знаменської пов'язана з Інститутом історії України НАН України (до 1994 р. – Інститут історії АН України). Цього року Маргарита Василівна вступила до аспірантури Інституту в щойно створений відділ історії і міжнародних відносин соціалістичних країн. Із самого початку існування він став одним із провідних в Інституті саме завдяки його керівникові доктору історичних наук, професору, члену-кореспонденту АН УРСР І.М. Мельниковій – талановитій ученій із широким світоглядом, яка і стала науковим керівником Маргарити Василівни. Під її керівництвом відбувалося становлення молодого дослідниці, окреслення кола її наукових уподобань. Не випадково темою її кандидатської дисертації було дослідження участі громадськості України у розвитку дружніх зв'язків, економічної, наукової й культурної співпраці з країнами Центральної та Південно-Східної Європи. Ця актуальна проблема і надалі стала однією із важливих у роботі відділу. Успішній підготовці кандидатської дисертації сприяли глибокі базові знання й ерудиція дисертантки, творчі поради наукового керівника.

У травні 1971 р. на Вченій Раді Інституту М.В. Знаменська успішно захистила кандидатську дисертацію на тему: «Діяльність громадських організацій Української РСР по зміцненню дружби і співробітництва з європейськими соціалістичними країнами (1956-1970 рр.)». У цьому комплексному дослідженні молодий науковець використала численні архіви багатьох громадських організацій України, уперше дослідила нові історичні явища у взаємодії українського народу з народами Європи, довівши тим самим важливість такої співпраці, що є актуальним і нині, в нових суспільно-політичних умовах розвитку незалежної України. Результати цієї праці лягли в основу монографії М.В. Знаменської «Дружба миллионів» (10 др. арк., відп. редактор, чл.-кор. АН УРСР І.М. Мельникова), опублікованої 1974 року у видавництві «Наукова думка» і добре званої в Україні й слов'янському світі. У ній авторка висвітлює практичну діяльність українського народу у встановленні і розвитку всебічних взаємозв'язків із народами Болгарії, Польщі, Румунії, Угорщини, Чехословаччини, Югославії, різноманітні форми роботи українських відділень товариств дружби із зарубіжними країнами, розвиток прикордонних зв'язків України й поріднених областей і міст східноєвропейських країн.

1968 року М.В. Знаменська стала молодшим науковим співробітником, а від 1975 до 1998 рр. – старшим науковим співробітником відділу всесвітньої історії і міжнародних відносин. За цей період наукові інтереси

вченої зосередилися на дослідженні міжнародних зв'язків громадських організацій України і країн Східної Європи, серед яких: товариства дружби і культурного зв'язку, Товариство «Україна», профспілкові, молодіжні, спортивні й туристські організації, комітети і союзи боротьби за мир, організації Червоного хреста тощо. Такі широкі міжнародні стосунки поширилися з кінця 50-х років і стали особливо плідними, коли був налагоджений прикордонний обмін і побратимські зв'язки, що охопили виробниче, суспільно-політичне й культурне життя народів. Цей рух, хоча і був дещо заорганізованим, заклав підвалини майбутніх плідних дружніх взаємовідносин. З початку 1990-х років він припинився з проведенням корінних суспільно-політичних реформ як в Україні, так і колишніх соціалістичних країнах Східної Європи. Однак нині такі міжнародні відносини поступово відновлюються, набувають нового, економічного змісту, використовуючи найкраще із попереднього досвіду.

Подальше вивчення науковцями відділу проблем співпраці громадських організацій України і зарубіжних країн, історичного розвитку східно-європейських держав, їх зв'язків з Україною у політичній, економічній і культурній галузях, знайшло своє втілення у багатьох ґрунтовних колективних та індивідуальних монографіях, численних статтях, написаних на широкій джерельній базі, почерпнутій у вітчизняних і зарубіжних архівах. Маргарита Василівна була авторкою окремих розділів колективних видань відділу, таких, як «Породненные социалистическим интернационализмом: Дружественные связи и сотрудничество породненных областей и городов УССР и братских стран социализма». – К., 1980; «Сотрудничество общественных организаций стран социализма». – К., 1983; «Деятельность обществ дружбы с СССР в странах социалистического содружества». – К., 1987; «Укрепление братской дружбы и сотрудничества стран социалистического содружества». – К., 1987 та ін., а також багатьох статей у наукових збірниках.

У своїх студіях вона на значному документальному і багатому фактологічному матеріалі зокрема досліджує діяльність Всенародного руху за болгаро-радянську дружбу, Товариства культурного співробітництва Югославії з СРСР, Товариства в'єтнам-радянської дружби, Українського товариства дружби і культурного зв'язку із зарубіжними країнами і Республіканського комітету захисту миру, Комітету молодіжних організацій України, розвиток спортивних зв'язків і міжнародного туризму, а також питання співпраці поріднених областей і міст України і східноєвропейських країн, взаємозв'язки профспілок і молодіжних організацій України й Югославії у 60-70-х роках минулого століття. Варто зазначити, що вперше за ініціативи Інституту і, особливо, члена-кореспондента НАН України П.С. Соханя здійснено спільне українсько-болгарське наукове видання

«Дорогами дружби: дослідження і спогади». – К., 1989 і «П'ятища на дружбата. Изследвания и спомени». – София, 1989. У цій книзі українські й болгарські науковці розглядають історичні джерела, розвиток українсько-болгарської дружби, корені якої сягають ще часів спільної боротьби проти османського панування, а також економічні, культурні, наукові зв'язки України й Болгарії. Окремий розділ присвячено спогадам ветеранів війни проти фашизму. Активну участь у підготовці до видання цієї книги взяла і Маргарита Василівна. Вона здійснила рецензування, переклад болгарських матеріалів та опублікувала статтю, присвячену розвитку українсько-болгарських побратимських зв'язків. Маргарита Василівна авторка багатьох наукових статей у «Малому словнику історії України», «Українській Радянській Енциклопедії» (т. 6) та новітній багатотомній «Енциклопедії історії України».

На початку 1990-х років до кола наукових інтересів ученої ввійшли такі недосліджені у вітчизняній історіографії питання, як двосторонні контакти України й діаспори, творча діяльність письменників-болгар України у міжвоєнний період. У її праці «Взаємовідносини громадськості України з діаспорою» на основі матеріалів поточного архіву Товариства зв'язків з українцями за межами України (тов-во «Україна»), багатьох періодичних видань і літератури досліджуються культурні, громадські, економічні зв'язки представників української діаспори з етнічною батьківщиною, що на початку 1990-х років значно поширилися, набули нових форм. М.В. Знаменська є авторкою понад 200 наукових праць, серед яких розділи у колективних наукових монографіях, статті, інформації. Основні результати своїх досліджень вона викладала у цікавих і змістовних доповідях й повідомленнях на республіканських і міжнародних наукових конференціях, сесіях з проблем історії зарубіжних країн та їх відносин з Україною.

Плідною є науково-організаційна діяльність ученої. Маргарита Василівна брала активну участь у координації наукових досліджень в Україні – у 1975-1995 рр. була Вченим секретарем Наукової координаційної ради Академії наук України з питань історії країн Центральної й Південно-Східної Європи, створеної на базі відділу, тісно співпрацювала з істориками академічних установ і вузів України. Рада була координуючим центром усіх досліджень з цієї проблематики в Україні, основними напрямками роботи якої було планування, обговорення наукових розвідок, опонування дисертацій, рецензування, проведення республіканських наукових конференцій, сесій, семінарів, засідань і творчих зустрічей з ученими зарубіжних країн тощо. Маргарита Василівна неодноразово виступала офіційним опонентом на захистах кандидатських дисертацій із проблем новітньої історії Болгарії, Куби та Югославії.

Підтримувати тісний зв'язок із громадськістю М.В. Знаменській допомагала її активна діяльність у Товаристві «Знання» України, де вона

протягом багатьох років (від 1961 р. – член Товариства) обиралася членом Науково-методичної ради з питань пропаганди історичних знань, читала лекції як в Україні, так і за кордоном – Болгарії, Югославії, Австрії. Зокрема під час Днів України в Австрії (травень 1983 р.) прочитала кілька лекцій: «Роль України в Організації Об'єднаних Націй» німецькою мовою.

Невід'ємною складовою наукової біографії Маргарити Василівни є її активна громадська діяльність, якій вона віддає багато сил і знань. Понад двадцять років (1965-1991 рр.) вона на громадських засадах була членом правління Товариства дружби з Болгарією, виконувала обов'язки Вченого секретаря Секції суспільних наук Українського товариства дружби і культурного зв'язку із зарубіжними країнами. Вона зробила вагомий особистий внесок у розвиток культурних зв'язків між Україною та країнами Центральної та Південно-Східної Європи, особливо з Болгарією. Неодноразово виступала з доповідями на зборах і вечорах українсько-болгарської дружби, перед болгарськими делегаціями, туристами тощо. Особливо плідною робота Секції була тоді, зазначає ювілярка, коли її очолював заступник директора Інституту історії АН України, член-кореспондент АН УРСР, відомий історик України І.О. Гуржій.

М.В. Знаменська з 1990 р. – одна із засновників і член Правління Київського Товариства болгарської культури «Родолюбіє». Вона активно сприяє культурно-просвітницькій діяльності серед болгар м. Києва, влаштовує вечори дружби, концерти, зустрічі болгар тощо.

Свій ювілей Маргарита Василівна зустрічає у розквіті творчих сил, сповнена оптимізму, життєвого досвіду і нових творчих ідей. З теплотою і глибокою вдячністю вона завжди згадує про роботу в рідному відділі всевітньої історії і міжнародних відносин, творче спілкування з наставниками і колегами: «Я пишаюсь тим, що працюючи у відділі одержала глибокі наукові знання загальної історії, міжнародних зв'язків і співпраці України. Особливо вдячна доктору історичних наук, професору, члену-кореспонденту НАН України І.М. Мельниковій, доктору історичних наук, професору, члену-кореспонденту НАН України П.С. Соханю, докторам історичних наук І.А. Петерсу, П.М. Калениченку, І.М. Кулиничу, М.М. Варварцеву, багатьом іншим ученим відділу, а також завідувачеві відділу, докторові історичних наук, професору С.В. Віднянському, який нині з успіхом продовжує кращі традиції відділу, поглиблюючи і поширюючи наукову проблематику», – говорить ювілярка.

Набутий багатий досвід наукових досліджень Маргарита Василівна широко впроваджує у багатогранну громадську роботу, веде активну організаторську й просвітницьку діяльність, спрямовану на розвиток міжнародних зв'язків України, зокрема українсько-болгарських відносин. Як член Правління, а нині віце-президент Товариства дружби «Україна-

Болгарія», виступає з доповідями, лекціями, ініціатор численних масових заходів, зустрічей із зарубіжними гостями, присвячених ювілейним датам із історії Болгарії, українсько-болгарських відносин. За її ініціативи і безпосередньої участі широко відзначалося 50-ліття заснування Товариства «Україна-Болгарія», 100-ліття від дня народження відомого болгариста, громадського діяча, письменника і перекладача Олександра Кеткова. З цієї нагоди відбулося наукове засідання кафедри слов'янської філології Київського університету імені Тараса Шевченка. У школі с. Радоловка Запорізької обл., де навчався О. Кетков, відкрито музей і встановлено меморіальну дошку.

Маргарита Василівна стала однією з ініціаторів і організаторів проведення круглого столу, присвяченого 132-й річниці визволення Болгарії від османського ярма, що відбувся у березні 2010 р. в Національній парламентській бібліотеці. Вона виступила з доповіддю «Національно-визвольна боротьба болгарського народу і Україна. Участь українського народу у визволенні Болгарії від османських поневолювачів».

Плідна наукова і активна громадська діяльність М.В. Знаменської одержали високу оцінку. Учена нагороджена медалями «Ветеран праці», «В пам'ять 1500-леття Києва» (1983 р.); «Почетным знаком Союза советских обществ дружбы и культурной связи с зарубежными странами «За вклад в дело дружбы»» (1987 р.); «Знаком Пошани» Товариства «Україна-Болгарія» з нагоди 50-ліття від дня його утворення (2008 р.); Почесною грамотою Інституту історії України НАН України; Почесними грамотами Союзу радянських товариств дружби і культурного зв'язку із зарубіжними країнами, Українського Товариства дружби та Товариства дружби «Україна-Болгарія»; Грамотами та трьома «Золотими знаками» Всенародного комітету болгаро-радянської дружби (Болгарія); Почесними грамотами Генерального Консульства і Посольства Республіки Болгарія в Україні; Почесною грамотою Уряду Болгарії «За внесок у розвиток дружби і співробітництва між Болгарією і Україною» (2006 р.); Почесною нагородою «За бескорыстие» Міжнародного благодійного фонду «Меценати Батьківщини» (2010 р.).

А ще Маргарита Василівна – талановита художниця. Воднораз із науковою, громадською діяльністю вона займається художньою творчістю: пише пейзажі, натюрморти (олія, акварель). М.В. Знаменська – авторка статей, нарисів про художників Болгарії, Румунії, Югославії. У 2002-2010 рр. відбулося 16 персональних виставок її живопису в художніх галереях Москви, зокрема Бібліотеці української літератури, а також галереях Парижа, Женеви, прихильно зустрінуті шанувальниками мистецтва. Усі художні виставки відзначені Дипломами та Грамотами. У художній творчості Маргарити Василівни чільне місце належить Болгарії. Відома

серія картин – мальовничі куточки чарівної країни, етюди з натури, малюнки із квітами, що є гармонійним доповненням до наукових студій ученої з проблем історії й культури Болгарії – опублікована у виданнях «Український літопис ХХІ століття. Визначні імена та підприємства держави Україна» (К., 2008), «Науковий потенціал України. Київський літопис ХХІ століття» (К., 2009), «Искусство России», «Российское искусство» (М., 2006–2010) тощо. Картини ювілярки прикрашають приватні колекції шанувальників її творчості. Одинадцять художніх полотен Маргарити Василівни з болгарської тематики впродовж липня–вересня 2010 р. демонструвалися в Посольстві Республіки Болгарія в Україні.

З 2002 р. вона – член Міжнародного художнього фонду. Рецензент монографій із історії образотворчого мистецтва, таких як: Степовик Д. Болгарське образотворче мистецтво. 1878-1978. – К.: Наукова думка, 1978. – 255 с.; Фіголь М. Образотворче мистецтво Румунії. – К.; Мистецтво, 1982. – 117 с. (з ілюстр.); Овсійчук В. Образотворче мистецтво Югославії. – К.: Мистецтво, 1983. – 127 с. (з ілюстр.).

М. В. Знаменська – учасник програми «Україна у III тисячолітті. Традиції, інновації, інвестиції» (К., 2009). Вона визнана представником Національної еліти України і нагороджена Дипломом; учасник Національної програми «Мистецький олімп України» (К., 2009) та нагороджена дипломом «За вагомий внесок у розвиток культури і мистецтва України».

Маргарита Василівна людина невичерпної життєдайної енергії й глибокої мудрості. Вона щедро дарує любов і тепло свого серця друзям, колегам, усім, хто її оточує. Сердечно вітаючи Маргариту Василівну з ювілеєм, рідколегія збірника, колеги відділу всесвітньої історії і міжнародних відносин зичать їй міцного здоров'я, щастя, творчого натхнення і нових успіхів. Нехай це слово про ювілярку вплететься у багатобарвний вінок щирих вітань від друзів, широкої громадськості й додасть їй наснаги в усіх добрих задумах і майбутніх планах.

Вибрана бібліографія наукових праць кандидата історичних наук М. В. Знаменської

1. Народная Республика Болгария. (К 17-й годовщине социалистической революции в Болгарии). – К.: Общество «Знание» Украинской ССР, 1961. – 40 с.

2. Общественно-политическая, экономическая и культурная жизнь Народной Республики Болгарии (1944-1964 гг.). Методические советы лектору. – К.: Общество «Знание» Украинской ССР, 1964. – 44 с.

3. Зв'язки громадськості УРСР з трудящими зарубіжних соціалістичних країн // Український історичний журнал. – 1968. – № 10. – С. 60-68.

4. До питання розвитку дружніх зв'язків між трудящими України і Болгарії. 1958-1968 рр. // Питання нової та новітньої історії. – 1969. – Вип. 9. – С. 126-137.
5. Взаємні відвідування колективів трудящих УРСР і зарубіжних соціалістичних країн (1956-1969 рр.) // Український історичний журнал. – 1970. – № 7. – С. 77-82.
6. До 15-річчя Українського відділення Товариства радянсько-болгарської дружби // Український історичний журнал. – 1973. – № 12. – С. 115-118.
7. Окно в Болгарію // «Българо-съветска дружба». – София, 1973. – № 3. – С. 22-26.
8. Шляхами дружби і єднання. Рецензія на: Летопис на дружбата. Общонароден комитет за българо-съветска дружба. Национален музей за българо-съветска дружба. – София: Изд-во на Отечествения фронт, 1972. – Т. 4 // Всесвіт. – 1973. – № 9. – С. 176-177.
9. Спортивні зв'язки і міжнародний туризм // На магістралях дружби і братерства (Участь Української РСР у співробітництві Радянського Союзу з європейськими соціалістичними країнами (1966-1970 рр.)). – К.: Наукова думка, 1974. – С. 345-354.
10. Українське товариство дружби і культурного зв'язку з зарубіжними країнами і Республіканський комітет захисту миру // На магістралях дружби і братерства (Участь Української РСР у співробітництві Радянського Союзу з європейськими соціалістичними країнами (1966-1970 рр.)). – К.: Наукова думка, 1974. – С. 355-374.
11. Комітет молодіжних організацій УРСР // На магістралях дружби і братерства (Участь Української РСР у співробітництві Радянського Союзу з європейськими соціалістичними країнами (1966-1970 рр.)). – К.: Наукова думка, 1974. – С. 375-383.
12. Дружба миллионов. – К.: Наукова думка, 1974. – 173 с.
13. Рецензія на: Пролетарский интернационализм – наше знамя. Документы и материалы об участии трудящихся Донбасса в укреплении интернациональных связей Советского Союза с народами зарубежных стран (1917-1974 гг.). – Донецк: Донбасс, 1974. – 289 с. // Архіви України. – 1975. – № 2 – С. 86-89.
14. Діяльність Союзу болгаро-радянських товариств. Всенародний рух за болгаро-радянську дружбу // За дружбу з країною Великого Жовтня. Діяльність товариств дружби з СРСР в європейських соціалістичних країнах. – К.: Наукова думка, 1977. – С. 25-98.
15. Товариство культурного співробітництва Югославії з Радянським Союзом // За дружбу з країною Великого Жовтня. Діяльність товариств дружби з СРСР в європейських соціалістичних країнах. – К.: Наукова думка, 1977. – С. 423-457.
16. Взаємозв'язки профспілок Радянського Союзу і Соціалістичної Федеративної Республіки Югославії у 60-х рр. // Історичні дослідження. Історія зарубіжних країн. – К., 1979. – Вип. 5. – С. 18-33.
17. Праздник социалистической Югославии // Правда Украины. – 28 ноября 1979.
18. Сотрудничество породненных областей Украинской ССР и братских социалистических стран в области сельского хозяйства // Породненные социалистическим интернационализмом. Дружественные связи и сотрудничество породненных областей и городов УССР и братских стран социализма. – К.: Наукова думка, 1980. – С. 101-132.
19. Розвиток взаємозв'язків молодіжних організацій Української РСР та Соціалістичної Федеративної Республіки Югославії (70-ті роки) // Історичні дослідження. Історія зарубіжних країн. – К., 1981. – Вип. 7. – С. 79-92.
20. Македонія // Українська Радянська Енциклопедія. – К., 1981. – Т. 6. – С. 314.

21. Рецензія на: Павленко В.В. *Летопись важнейших событий советско-болгарских отношений дружбы и сотрудничества. 1944-1980.* – К.: Наукова думка, 1981. – 183 с. // *Правда Украины.* – 23 марта 1982 г.
22. Развитие сотрудничества советских обществ дружбы с организациями дружбы с СССР в братских социалистических странах // *Сотрудничество общественных организаций стран социализма.* – К.: Наукова думка, 1983. – С. 155-204. (Співатор – І.М. Кулинич).
23. Роль Українського відділення Товариства радянсько-болгарської дружби у зміцненні інтернаціонального співробітництва трудящих // *Історичні дослідження. Історія зарубіжних країн.* – К., 1985. – Вип. 11. – С. 12-20.
24. СФРЮ: по пути свершений // *Правда Украины.* – 29 ноября 1985.
25. Рецензія на: Сохань П.С. *Народная Республика Болгария в содружестве стран социализма.* – К.: Наукова думка, 1984. – 288 с. // *Радянська Україна.* – 1985. – 18 червня.
26. Участь Української РСР у співробітництві СРСР з європейськими країнами соціалізму в галузі туризму (70-ті – початок 80-х рр.) // *Український історичний журнал.* – 1986. – № 1. – С. 116-125.
27. Вклад Всенародного руху за болгаро-радянську дружбу у поглиблення співробітництва, зближення між НРБ та СРСР (70-ті – поч. 80-х рр.) // *Історичні дослідження. Історія зарубіжних країн.* – К., 1986. – Вип. 12. – С. 53-60.
28. Советско-болгарское сотрудничество в области высшей школы // *К вопросу об изучении процессов социалистической культурной революции.* (Депонировано в ИНИОН АН СССР (Москва) 24 ноября 1987 г. № 31849) – 28 с. (Співатор – Т.П. Луханіна).
29. Всенародное движение за болгаро-советскую дружбу // *Деятельность обществ дружбы с СССР в странах социалистического содружества.* – К.: Наукова думка, 1987. – С. 15-45. (Співатор – П.С. Сохань).
30. Общество вьетнамо-советской дружбы // *Деятельность обществ дружбы с СССР в странах социалистического содружества.* – К.: Наукова думка, 1987. – С. 69-81.
31. Співробітництво українських і болгарських істориків // *Український історичний журнал.* – 1987. – № 9. – С. 24-35.
32. Руководящая роль БКП в осуществлении социалистической революции // *Вопросы истории и историографии социалистической культуры.* – М., 1988. (Депонировано в ИНИОН АН СССР 29 августа 1988 г. № 35387).
33. Новый этап сотрудничества (к 40-летию подписания Договора о дружбе, сотрудничестве и взаимной помощи между СССР и НРБ) // *Правда Украины.* – 18 марта 1988.
34. Розвиток і зміцнення українсько-болгарських побратимських зв'язків // *Дорогами дружби: Дослідження і спогади.* – К.: Політвидав України, 1989. – С. 217-230.
35. Развитието и укрепването на движението за побратимяване // *Пътища на дружбата. Изследвания и спомени.* – София: Партиздат, 1989. – С. 343-366.
36. Обновление Болгарской Народной Армии (интервью с зам. гл. ред. газ. «Народная армия» Борисом Христовым Захариевым (Болгария) // *Ленинское знамя.* – 16 февраля 1989.
37. Минало-незабравимо (Минуле-незабутнє). З історії культурно-освітнянської робо-

ти болгар України (20-30-ті роки) // Відродження. – 1994. – № 1 – С. 15-17.

38. Взаємовідносини громадськості України з діаспорою // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – К., 1995. – Вип. 5. – С. 65-80.

39. Ірина Миколаївна Мельникова: творчий шлях вченого // Україна в європейських міжнародних відносинах. – К., 1998. – С. 9-36.

40. Україна і Європа (1990-2000 рр.). Част. 1. Україна в міжнародних відносинах з країнами Центральної та Південно-Східної Європи / Анотована історична хроніка. – К., 2001. – 308 с. (Співавтори – Мельникова І.М. та ін.).

41. Ірина Миколаївна Мельникова // Інститут історії України Національної академії наук України. 1936 – 2006. – К., 2006. – С. 453-456.

42. Кетков Олександр Дмитрович // Енциклопедія історії України. – К.: Наукова думка, 2007. – Т. 4. – С. 181.

43. Вчений, інтелігент, вчитель: нотатки до славного ювілею члена-кореспондента НАН України І.М. Мельникової // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – К., 2008. – Вип. 17. – С. 6-22. (Співавтор – С.В. Віднянський).

44. Мельникова Ірина Миколаївна // Енциклопедія історії України. – К.: Наукова думка, 2009. – Т. 6. – С. 599-600. (Співавтор – Н.В. Кривець).